

ESTRATÈGIES EMPRESARIALS EN LA INDÚSTRIA COTONERA CATALANA. EL CAS DE LA FÀBRICA DE LA RAMBLA DE VILANOVA, 1833-1965¹

RAIMON SOLER BECERRO
Universitat de Barcelona

PRESENTACIÓ

La Fàbrica de la Rambla es va fundar, com a tal empresa, l'any 1833, malgrat que no va començar a produir filats i teixits de cotó fins a l'any 1839. Aquesta empresa va continuar funcionant, amb algunes interrupcions (1864-1865, a causa de la *fam de cotó*; 1881-1882, per una crisi particular) fins al 1931. En aquesta data es va deixar de produir malgrat que es van anar liquidant progressivament les existències. L'any 1936, amb motiu de l'aixecament militar i de la revolució consegüent que va tenir lloc a Catalunya, va ser col·lectivitzada, ja que fou considerada indústria d'interès militar. Finalitzat el conflicte, els propietaris de l'empresa van decidir continuar treballant fins que, després de les mesures liberalitzadores de finals de la dècada de 1950, es van veure obligats a prendre la disjuntiva entre modernitzar completament un equip massa obsolet o vendre la maquinària i els terrenys i liquidar definitivament l'empresa. Cap al 1965, la primera fàbrica cotonera de Vilanova i una de les primeres que havien adoptat l'energia de vapor a Catalunya va tancar definitivament les seves portes.

Aquesta empresa va ser objecte d'un estudi del qual aquesta tesi pot considerar-se hereva. Es tracta d'un conegut article de Jordi Nadal i Enric Ribas titulat «Una empresa cotonera catalana: la fàbrica “de la Rambla” de Vilanova, 1841-1865», que va ser publicat en castellà ara fa trenta anys als *Annales cispines d'histoire sociale*, traduït després al català i publicat a *Recerques*. S'ha tornat a publicar en castellà dins del recull de treballs de Jordi Nadal sobre la industrialització espanyola *Moler, tejer y fundir*. Els autors de l'article esmentat van disposar, com a font, dels resums dels balanços anuals que es repartien entre els socis de l'empresa, els quals els van arribar per la via d'un dels descendents d'aquests.

Per una d'aquelles casualitats que té la vida, vaig anar a ensopegar amb la documentació comptable original de l'empresa, la qual s'estén entre el 1833 i el 1931, tal com detallaré més endavant. Aquest fet em va permetre elaborar la tesina. En

1. Tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el dia 31 d'octubre de 2000; dirigida per Jordi Nadal i Oller. El tribunal estava compost per Jordi Maluquer de Motes, Carles Sudrià i Triay, Enric Ribas i Miràngels, Gràcia Dorel-Ferré i Antonio Parejo Barranco. Va obtenir la qualificació d'excel·lent *cum laude*.

aquesta feia, d'una banda, una anàlisi del desenvolupament econòmic i industrial de Vilanova i la Geltrú i, de l'altra, una primera aproximació a l'anàlisi financera de l'empresa en qüestió per confirmar o rebutjar, a la llum de la nova documentació, aquelles hipòtesis llançades per Nadal i Ribas al seu article. Cal dir, de passada, que el treball realitzat a la tesina ha donat pas a alguns articles, entre els quals vull destacar el que vaig publicar a la *Revista d'Història Industrial*, en el qual es resumeix l'anàlisi financera realitzada a la tesina.

La tesi que es presenta aquí completa i complementa el treball d'investigació esmentat abans. Això es fa des de dos vessants:

a) D'una banda, temàticament, ja que als aspectes financers ja tractats anteriorment s'hi afegeixen aquells que fan referència a la tecnologia, les matèries primeres, la mà d'obra, la producció i la comercialització dels teixits. Més endavant es detallaran els capítols que ha merescut cada un d'aquests aspectes.

b) D'altra banda, s'ha ampliat el marc cronològic fins als anys finals de la història de l'empresa. Fins ara s'havien presentat les dades només fins al 1914. A la tesi s'allarga fins al 1931 amb la informació procedent de l'Arxiu de la Fàbrica, i del 1939 al 1965 amb informació procedent de fonts impreses.

OBJECTIUS I HIPÒTESIS DE TREBALL

Des del punt de vista de l'autor, la tesi doctoral que es presenta té dos objectius bàsics:

— El primer és abordar la història de la indústria cotonera des d'una perspectiva fins ara inèdita, o gairebé inèdita. Coneixem bé les grans xifres del sector, se'n coneix bé el desenvolupament general, i també coneixem amb detall alguns dels episodis que n'han marcat la història, però no disposàvem de cap aproximació a llarg termini des de l'altra cara de la moneda, des de la perspectiva que representa l'aproximació microeconòmica o des de la història empresarial. Es tracta de saber què és el que ens aporta al coneixement del desenvolupament del sector cotoner l'anàlisi de l'activitat d'una empresa determinada.

— El segon objectiu, el qual no és menys important, és arribar a saber com funcionaven les empreses cotoneres amb un grau de detall fins ara desconegut. Quines eren les decisions que van prendre els empresaris davant els reptes que se'ls van plantejar, com s'adquirien les màquines i quan es decidia canviar-les, com es van comprar les matèries primeres, què els va impulsar a produir un o un altre tipus de teixit, on es van comercialitzar aquests o com es va finançar l'empresa, tots són aspectes rellevants per a conèixer el funcionament de l'economia i de les empreses en el passat.

La hipòtesi subjacent a aquests objectius és considerar que, malgrat l'existència de la protecció que obstaculitzava l'entrada de teixits procedents de l'estranger, el sector cotoner va funcionar en un règim de competència en el qual no van existir oligopolis i, ni de bon tros, monopolis. Al mateix temps, l'existència de competència

entre moltes empreses se sustentava en un mercat que, com l'espanyol, era més aviat estret i d'escassa capacitat adquisitiva, la qual cosa va acabar condicionant l'actuació dels empresaris. Algunes actituds i decisions empresarials que semblarien irracionals a la llum de la teoria neoclàssica, que considera l'empresari maximitzador de beneficis, es comprendran en tota la seva complexitat si centrem l'atenció a ambdós factors: competència i estretor del mercat.

Per tant, podem considerar que la tesi s'inscriu en un dels eixos del debat historiogràfic espanyol dels darrers anys, centrat en els condicionants del creixement econòmic a l'Espanya contemporània, el paper de la protecció, les actituds empresarials i la competitivitat de la indústria manufacturera. Se situa en el bàndol dels que defensen la primacia dels factors de demanda com a explicatius de les febleses del sector industrial.

L'OBJECTE D'ANÀLISI. UNA EMPRESA COTONERA CATALANA: LA FÀBRICA DE LA RAMBLA DE VILANOVA I LA GELTRÚ

L'existència de la documentació original de la Fàbrica permet a l'autor l'aproximació a un objecte d'estudi d'un gran valor científic. Tres són les qualitats que presenta aquest enfocament:

a) En primer lloc, la Fàbrica estudiada és una empresa de mida mitjana dins del sector. És ben coneguda la petita dimensió de les empreses que caracteritzava la indústria cotonera catalana. Aquest és un fet reconegut tant pels observadors coetanis com pels historiadors econòmics actuals. En conseqüència, la Fàbrica de la Rambla està molt més a prop del model tipus de l'empresa que dominava en el sector que aquelles que el lideraven, tals com La España Industrial o la Colònia Sedó, sense que això signifiqui, és clar, que aquestes mereixin estudis monogràfics en profunditat.

b) La segona qualitat ve derivada de l'amplitud cronològica de la documentació disponible. El fet de poder tractar la trajectòria de l'empresa des del moment en què s'inicia la Revolució Industrial a Catalunya fins a la tercera dècada del segle xx, amb la documentació original, i per a després, entre el 1939 i el 1965, amb documentació impresa, dóna un valor afegit al treball.

c) En tercer lloc, hem de considerar que no tenim només una empresa tipus del sector cotoner, no tenim només un ampli marc cronològic, sinó que també estem estudiant una empresa del sector clau de la Revolució Industrial a Catalunya (i no solament a Catalunya), que és el sector que durant molts anys es va constituir com a motor principal del fenomen.

LES FONTS DEL TREBALL: L'ARXIU DE LA FÀBRICA DE LA RAMBLA

Ha arribat l'hora, doncs, de parar atenció tant a la font principal com a aquelles altres complementàries que han permès l'aproximació a l'objecte d'estudi definit en les línies anteriors. La font principal, gairebé l'única, ha estat l'Arxiu de la Fàbrica de

la Rambla. Podem considerar que aquest és un dels més rics dels quals disposem avui en dia a Catalunya (si més no per a les fàbriques cotoneres), només superat pel de La España Industrial. Després de vicissituds diverses, que no val la pena detallar aquí, l'Arxiu es troba dipositat en aquests moments a l'Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú. La concentració de la font en un sol arxiu en el qual, a més a més, es trobaven dipositades algunes altres fonts complementàries, ha facilitat l'explotació sistemàtica dels fons de l'empresa. Val la pena fer una descripció detallada del tipus de documentació amb què s'ha treballat:

— Disposem d'una sèrie quasi completa de llibres d'inventaris i balanços entre el 1839 i el 1931 (dels quals només falta el corresponent al període 1890-1901).

— Entre els llibres majors i diari es cobreix el període 1833-1931. Cal dir que entre el 1852 i el 1902, l'empresa va mantenir un major i un diari al dipòsit comercial que tenia a Barcelona, i el mateix per a la Fàbrica de Vilanova. Era en aquests darrers on s'acabaven consolidant els comptes de Barcelona.

— Els llibres setmanals de salaris s'inicien a finals de la dècada de 1870 i acaben el 1929.

— D'altra banda, hi ha tres llibres d'actes que corresponen als anys 1848-1923. S'hi anotaven les deliberacions de la Junta Consultiva i de la Junta General d'Accionistes, que eren els òrgans directius de l'empresa.

— Finalment, l'Arxiu conté també la correspondència, tant la que enviava la mateixa Fàbrica com la que rebia. Es tracta d'una gran quantitat de volums i lligalls que es troben, encara, sense inventariar.

Tal com ja s'ha dit, la tesi es basa fonamentalment en l'explotació sistemàtica de tot aquest conjunt de documentació, el qual forneix la base quantitativa del treball i, al mateix temps, aporta informació abundant de caràcter qualitatiu. Si aquesta font ens permet una aproximació amb les qualitats que s'han destacat abans, també s'ha de fer esment d'alguns perills o inconvenients. La seva mateixa riquesa i amplitud podria haver provocat la dispersió més absoluta en l'anàlisi. Bona part del treball de l'autor ha consistit a posar ordre al cúmul d'idees que se li poden presentar a l'investigador quan té al davant una documentació com la descrita o, el que és el mateix, es tracta de fer a la font aquelles preguntes que siguin rellevants.

L'altre gran perill que hi ha quan hom usa una font d'aquest tipus és que s'acabi absorbit per aquesta i no es vagi més enllà de l'objecte d'estudi. En aquest sentit, una de les obsessions constants que han guiat l'autor de la tesi ha estat la voluntat de contrastar allò que succeeix en la Fàbrica estudiada amb el context històric en què es mou o bé contrastar-ho amb el que sabem d'altres empreses catalanes, espanyoles i europees. Això ha conduït no solament a capbussar-se en la bibliografia sinó també a dirigir-se cap a l'Arxiu Nacional de Catalunya per elaborar algunes de les sèries de la Colònia Sedó o per contrastar algunes de les dades de La España Industrial.

D'altra banda, l'Arxiu Històric Municipal de Vilanova ha subministrat algunes fonts complementàries, les quals han estat usades puntualment. En primer lloc, cal ressenyar la matrícula industrial entre el 1850 i el 1913. També s'ha d'assenyalar l'existència de dos lligalls que contenen moltes peticions, informes, llistats d'obrers, dades diverses, etc. sobre les indústries vilanovines. La majoria d'aquests són còpies de documents destinats a les autoritats governatives. També s'ha usat el padró d'habitants del 1920 per descobrir l'origen dels treballadors de la Fàbrica l'any 1919.

El període final de la història d'aquesta empresa l'he tractat a partir de les dades publicades a l'*Anuario Financiero y de Sociedades Anónimas*, a manca de qualsevol font millor.

Només en un capítol, el dedicat a l'origen del capital, les fonts utilitzades no tenien res a veure, almenys directament, amb la Fàbrica de la Rambla. En aquest cas han estat dues les fonts utilitzades:

a) L'explotació sistemàtica dels protocols notarials entre el 1778 i el 1833, per a construir la base quantitativa que em permetés conèixer quants van ser els habitants de la comarca del Garraf que van decidir anar a Amèrica; i un seguiment dels índexs dels notaris en períodes posteriors, per tal d'explotar els inventaris *post mortem* que m'ajudessin a aventurar algunes hipòtesis sobre la formació de les fortunes d'aquests individus.

b) El *Copiadore de cartes de Gregori Ferrer i Soler*, que m'ha permès avançar en el coneixement del procés d'acumulació de capitals que va representar, per als fundadors de l'empresa, la seva estada a Cuba i la seva dedicació al comerç colonial.

L'ESTRUCTURA DE L'OBRA

Ja s'ha comentat que una de les dificultats que comporta disposar d'una font de les característiques que s'han detallat és organitzar-la de forma coherent per poder fer alguna aportació al coneixement de la història econòmica. D'aquesta manera, m'ha semblat lògic, després de valorar diverses opcions, organitzar la tesi bàsicament en dues parts. La primera, destinada a analitzar els aspectes productius, intenta construir un fil que s'inicia en els edificis i la maquinària i que conclou en la comercialització dels teixits. Aquesta part es divideix en cinc capítols:

1. El primer es destina a analitzar la inversió en actius fixos i en els referents a la tecnologia. Es repassa l'evolució dels volums invertits, s'analitza d'on procedeixen les màquines, quan van ser comprades i per què, a partir dels exemples concrets que ens proveeixen els motors (vapor i electricitat), la filatura i els telers.

2. El segon capítol es concentra en l'anàlisi de les dues principals matèries primeres que va utilitzar la Fàbrica: el carbó i el cotó. Per a ambdós inputs determino, primer, el consum durant la trajectòria històrica de l'empresa, quina en va ser la procedència, quins en van ser els proveïdors i quines van ser les formes que va utilitzar la Fàbrica per adquirir-los.

3. En el tercer capítol de la primera part s'analitza la mà d'obra des de la perspectiva de quins en van ser els orígens, tant en els moments inicials de l'empresa com en un any determinat del segle xx. També se'n determina quina va ser l'estructura laboral per sexes i quina l'escala salarial.

4. El quart capítol es destina a l'anàlisi de la producció, els costos i la productivitat. Aquest es divideix en quatre apartats:

a) La constatació dels volums produïts.

b) L'anàlisi dels tipus de teixits elaborats en els anys de funcionament de l'empresa.

c) Una aproximació als costos de producció, a l'estructura i a l'evolució.

d) El capítol s'acaba amb una primera aproximació a l'anàlisi de la productivitat de l'empresa en diversos anys, representatius de les diverses dotacions de maquinària que va tenir.

5. El darrer capítol de la primera part es dedica a la comercialització dels teixits un vegada elaborats; em centro, fonamentalment, en la distribució geogràfica de les vendes i dels clients, en la caracterització d'aquests últims i, finalment, a ressaltar dos recursos dels quals van disposar els empresaris per a conquerir la preeminència en el mercat espanyol: els preus dels teixits i de l'oferta de crèdit als seus clients.

En la segona part faig una aproximació als aspectes financers des de dos àmbits diferents. D'aquesta manera, el primer capítol d'aquesta part està destinat a l'anàlisi de l'origen dels capitals dels fundadors de l'empresa, quines van ser les relacions que hi havia entre ells i com van arribar a forjar les seves fortunes.

El capítol següent d'aquesta segona part analitza els resultats econòmics i financers de l'empresa entre el 1839 i el 1931, amb un primer apartat dedicat a les estratègies de finançament que va seguir i un segon en què es presta atenció a la rendibilitat financera i a la política de distribució dels beneficis.

El darrer capítol repassa l'evolució de la Fàbrica entre el 1939 i el 1965 i se centra en les característiques de l'empresa, les seves formes de finançament i en l'estudi de la rendibilitat financera i la distribució dels beneficis.

RESULTATS I CONCLUSIONS

Un cop fet tot aquest conjunt de consideracions metodològiques cal exposar de forma sintètica quins són els resultats i aportacions que es fan des d'aquesta tesi.

Des del punt de vista de la inversió en actius fixos i la tecnologia, crec que amb la meua anàlisi es demostra que la indústria cotonera catalana va seguir unes pautes que no van diferir en excés de les internacionals. Per a posar un exemple, les *ring frames* es van adoptar a Espanya més o menys en el mateix moment en què en va començar l'expansió en l'àmbit internacional i la Fàbrica va ser una de les primeres empreses catalanes a incorporar-les. Els directors estaven ben informats de les dar-

res novetats tecnològiques, i en adquirir una nova màquina en valoraven tant el preu com les característiques tècniques.

No obstant això, la decisió d'invertir en una nova màquina o en un nou edifici depenia d'altres factors, el principal dels quals era l'obtenció de recursos propis per a poder finançar la inversió esmentada. Tampoc no podem menystenir els factors d'índole institucional com a frens a la inversió o a la difusió de les tecnologies: les lleis britàniques contra l'exportació de maquinària van retardar, encara que no van impedir, l'arribada de les màquines originàries d'aquell país a Vilanova; l'agitació política i social del sexenni revolucionari va retardar la reforma de la Fàbrica fins que, cap al 1878, aquesta havia esdevingut ineludible.

Els empresaris vilanovins van preferir utilitzar màquines procedents de l'estranger, preferentment britàniques. A això hi devia contribuir una millor qualitat i una escassa diferència en el preu respecte de les fabricades a Barcelona, i va donar lloc a la formació d'un mercat de maquinària en aquesta ciutat, el qual estava dominat pels intermediaris, la majoria d'ells també d'origen estranger. Malgrat que hi ha algunes excepcions, el recurs a les empreses de construccions mecàniques barcelonines es va concentrar en l'àmbit de les reparacions i no en la compra de maquinària.

També procedien de l'estranger les principals matèries primeres: el carbó i el cotó. Pel que fa referència al primer, la Fàbrica va usar, gairebé exclusivament, carbó gal·lès, que es va comprar, segons les èpoques, o bé directament als productors de Cardiff o bé a través de comerciants barcelonesos.

En canvi, el cotó en floca es va adquirir en la seva major part a Barcelona. La Fàbrica va usar majoritàriament cotó americà amb petites proporcions dels d'altres procedències. Aquest era importat pels comerciants barcelonins i venut als industrials. La Fàbrica només va comprar directament el cotó en origen durant el darrer terç del segle XIX, quan els avantatges de fer-ho eren clarament manifestos. El que es desprèn d'aquest fenomen és que el mercat majorista de cotó a Barcelona va ser capaç de proveir de la matèria primera els productors d'una forma més o menys eficient i a uns preus raonables.

Al contrari del que succeïa amb la maquinària i les matèries primeres, la mà d'obra va tenir els seus orígens a Catalunya. Vilanova no disposava d'una tradició industrial quan la Fàbrica va començar a funcionar i, per aquest motiu, va buscar un grup de treballadors a Barcelona, primer, i una sèrie de treballadors procedents de la comarca del Bages, després, per als llocs de major qualificació de l'empresa. D'altra banda, un nombre important dels treballadors de l'empresa eren naturals de la mateixa Vilanova. Aquests van ocupar els llocs amb menor qualificació. La situació dels anys inicials de la Fàbrica de la Rambla s'havia modificat substancialment a començaments de segle XX. D'aquesta manera, l'any 1919 la presència de treballadors procedents d'altres comarques catalanes s'havia reduït notablement i, en canvi, es començava a insinuar ja una important immigració de treballadors originaris d'altres parts d'Espanya.

La proporció que les dones van representar en l'estructura laboral de la Fàbrica va anar en augment a mesura que n'avançava la història. Ocupaven els llocs de menor remuneració, per la qual cosa hem d'entendre que aquest procés va estar marcat per la necessitat que tenien els empresaris de reduir els costos laborals i es va veure afavorit per la introducció de màquines que requerien cada cop menys aportació de treball qualificat.

Les dades sobre la producció de teixits i de fil de la Fàbrica ens confirmen l'existència d'un segle XIX que va tendir al creixement i un segle XX en el qual es posen de manifest els problemes de sobreproducció del sector.

En contra d'allò que pensàvem, la Fàbrica va començar produint poques varietats de teixits (empeses i guinees), cosa que ens fa considerar que l'intent d'imitar el model anglès va ser quasi complet. Tot i amb això, aviat es van posar de manifest els límits d'aquesta política en un mercat com l'espanyol i, com a conseqüència, progressivament es van anar introduint nous tipus de teixits amb la voluntat d'ampliar el nombre de clients potencials. Aquesta tendència es va accentuar entrat el segle XX, quan a les classes habituals elaborades per la Fàbrica (curats, retorts, malaguenyes...) s'hi van afegir les tovalloles i altres teixits de rus. Es pot dir que es va sacrificar una part de l'eficiència productiva de l'empresa amb vista a mantenir el major nombre de clients possible.

D'altra banda, és cert que la indústria cotonera catalana arrossegava unes diferències de costos respecte de la seva homòloga britànica, però no ho és menys que aquest diferencial va tendir a disminuir amb el pas del temps. La reducció va ser molt important en el cas del carbó. D'aquesta manera, el cost d'aquest input va passar de ser al voltant d'un 600 % més car que en la Gran Bretanya a la dècada de 1840 a ser-ho un 160 %, l'any 1910. Encara que el carbó no va representar un percentatge important en l'estructura de costos, aquesta diferència no afectava només els manufacturadors tèxtils, sinó que tenia una incidència indirecta sobre la competitivitat de la indústria catalana de construccions mecàniques.

És cert, d'altra banda, que les diferències en el cost del cotó no semblen significatives, ja que s'haurien situat entorn del 8 i l'11 %, aproximadament a començaments de segle XX. Però no és menys cert que aquest input es va convertir en determinant: va representar més del 50 % del total de costos.

En canvi, el pes de la mà d'obra dins d'aquesta estructura va tendir a reduir-se de forma significativa. L'estratègia d'introducció de màquines que comportessin la desqualificació de la mà d'obra (com les *ring-frames*) es va mostrar com a bastant eficient. Sembla clar que va ser aquest factor el que va determinar el descens del cost unitari per metre de teixit.

A partir del darrer terç del segle XIX, els directors de la Fàbrica van tenir serioses dificultats per a ajustar els preus dels teixits a les variacions a l'alça dels costos. La saturació del mercat espanyol dificultava la col·locació dels productes de la Fàbrica a uns preus avantatjosos per a ella. En més d'una ocasió es van haver de vendre els teixits per sota dels seus costos, amb les pèrdues consegüents.

Pel que fa a la productivitat, sembla bastant clar que aquesta va tendir a augmentar durant tot el segle XIX, però els avenços que s'hi van donar no van ser uniformes. Mentre que en la filatura l'augment de productivitat va ser considerable, en el cas del tissatge l'increment va ser relativament més moderat i sembla detectar-se un cert estancament en les primeres dècades del segle XX. Donats els escassos resultats econòmics obtinguts, en conjunt, durant aquesta centúria, sembla clar que els guanys de productivitat no van permetre absorbir els increments en els costos.

Passant ara als aspectes referits a la comercialització, podem dir que, en contra del que afirmaven els tòpics, la plaça de Barcelona va absorbir la major part dels teixits venuts per la Fàbrica. Amb una proporció de més del 50 % de les vendes i donades les característiques dels clients (entre els quals predominaven els majoristes), hem de pensar que la Ciutat Comtal va exercir un important paper d'intermediació entre la indústria i el consumidor final de la resta d'Espanya. Malgrat això, la progressiva expansió a través de la geografia espanyola i l'aparició de minoristes, fabricants o sastreries entre els clients ens indica que l'empresa devia anar construint, a través dels anys, la seva pròpia xarxa de comercialització. La relativa expansió de les vendes es va basar fonamentalment en una accentuada reducció dels preus i en una àmplia oferta de crèdit informal als clients.

Des de la perspectiva de l'origen del capital, el cas de la Fàbrica de la Rambla ens permet fer una aproximació a un dels grups que van formar la burgesia catalana que es va configurar en les primeres dècades del segle XIX. Es tracta d'aquells que van basar la seva fortuna en l'emigració a Amèrica i en la seva participació en el comerç colonial, és a dir, aquells que denominem *indianos*. En el treball s'han volgut assenyalar quatre aspectes bàsics:

— L'amplitud del fenomen de l'emigració a les Antilles a la comarca del Garraf i el seu sentit fonamentalment comercial.

— Que els fundadors de l'empresa, la majoria dels quals havia emigrat a Amèrica, van formar un grup relativament cohesionat amb una àmplia i complexa xarxa de relacions personals i econòmiques.

— Que la fortuna d'aquests *indianos* es va forjar a les Antilles, on van dedicar-se al comerç de tot tipus (des del de vi fins al de sucre, passant pel d'esclaus).

— El retorn a Catalunya acostumava a representar la consolidació de les fortunes; es produïa, al mateix temps, una diversificació en les inversions: compra de finques rústiques i urbanes, activitats comercials i, com no podia ser d'altra manera, inversió en la indústria.

Pel que fa a les formes de finançament seguides per la Fàbrica, la documentació recollida ens permet reforçar la idea que l'estratègia de creixement de les empreses catalanes es va basar en el recurs als fons propis. No únicament les dades de l'empresa vilanovina, sinó també les procedents d'altres empreses, donen suport a aquesta idea.

Tanmateix, l'estratègia va variar amb el temps. La Fàbrica de la Rambla, amb moltes dificultats en els primers anys del segle xx, va acabar modificant-la per a utilitzar més profusament els recursos aliens com a forma de finançament.

El conjunt del finançament de les empreses catalanes s'havia realitzat sense recórrer a la banca. Això no seria tant un resultat de la debilitat de la banca catalana com del sistema creditici organitzat per aquelles. El cas de la Fàbrica de la Rambla en forneix un bon exemple. L'oferta de crèdit informal als clients va comportar que no tingués lletres per a descomptar. A la pràctica, tots els cobraments es feien en metàl·lic. Quan faltava aquest a conseqüència d'una crisi, l'empresa havia de recórrer als mateixos socis o a parents i amics d'aquests, els quals feien préstecs de volum escàs.

De la banda de la rendibilitat financera i la política de distribució dels beneficis crec que podem ressaltar els aspectes següents:

— La reinversió dels beneficis va ser la norma. Aquesta va cobrir la major part de la inversió en actius fixos. La resta va venir de les aportacions de capital dels socis (de fet, només n'hi va haver dues: la del moment de la fundació i la que es va produir amb la reforma del 1878).

— Si la rendibilitat financera de l'empresa va ser suficient per a cobrir una part important de la inversió en actius fixos, també ho va ser per a remunerar els accionistes.

— En contra del que havien dit Nadal i Ribas, podem dir que els accionistes van estar prou ben remunerats fins al 1875, com a resultat d'una rendibilitat relativament elevada en el conjunt del període. No es tracta d'un error en el qual caiguessin ambdós autors, sinó dels diferents tipus de documentació que s'han usat. Convé afegir, a més, que les necessitats de liquiditat de l'empresa van passar sempre per davant de la remuneració immediata dels accionistes.

— A partir del darrer terç del segle xix i fins a la I Guerra Mundial es van succeir un gran nombre d'anys amb mals resultats. Aquesta va ser una situació bastant generalitzada en el conjunt del sector cotoner, que només es va trastocar amb el conflicte europeu, durant el qual les empreses espanyoles es van beneficiar de la neutralitat i de la diferent evolució entre el preu del teixit i dels salaris reals. Amb tot, quan la situació es va tornar a normalitzar, es va posar de manifest la incapacitat de l'empresa per a ajustar els preus als costos totals i, després d'uns resultats desastrosos, es va decidir deixar de produir el 1931, tal com ja s'ha dit.

De l'anàlisi del rendiment de l'actiu total es desprèn que la Fàbrica de la Rambla va treballar, durant la major part de la seva història, amb uns marges molt ajustats. Per contrarestar aquest dèficit hauria hagut d'utilitzar el més eficientment possible el seu actiu. Encara que ho feia en major grau que una empresa com La España Industrial, la qual basava els seus resultats en un major marge comercial, la Fàbrica de la Rambla es va trobar amb serioses dificultats per a augmentar la rotació dels seus actius.

Després de la Guerra Civil espanyola l'empresa va canviar de forma jurídica i es va transformar en Societat Anònima. Al mateix temps, va acabar essent dominada per un grup de famílies emparentades entre si (els Alegre-Ferrer-Pi), i així va concloure un procés que s'havia iniciat a començaments del segle xx.

A diferència del que havia succeït en l'etapa anterior, la forma de finançament dominant va ser la del recurs als fons aliens. Entre aquests van destacar especialment les obligacions hipotecàries, un instrument que no havia aparegut amb anterioritat.

Durant el període 1942-1962, la rendibilitat de l'empresa va ser relativament moderada, malgrat mantenir brusques oscil·lacions. D'aquesta rendibilitat moderada es desprèn un repartiment de dividendes també moderat. Sembla que l'empresa va acusar notòriament els efectes del Pla d'Estabilització i és probable que, després del primer any amb pèrdues, es decidís la liquidació definitiva de l'empresa, tot posant punt i final a una història més que centenària.